

Špecifiká prekladu diel Johna Milтона inšpirovaných Bibliou

Specifics of Translating John Milton's Works Inspired by the Bible

MARIÁN ANDRIČÍK

Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstract:

The paper stems from the author's experience in translating three works written by an English Baroque poet John Milton and inspired by the *Bible* – an epic *Paradise Lost*, a short epic *Paradise Regained* and a closet drama *Samson Agonistes*. Unlike many other literary works, all of them do not only allude to the text of the Bible but transform complete stories from both Old and New Testament. Close thematic relation to the Scripture faces the translator with various problems that should be coped with at the level of translational strategy and particular solutions as well. The study attempts to use selected phenomena and examples to illustrate and justify applied approaches.

Keywords: John Milton, Translation, Bible, Baroque

Vzbura náboženského citu proti renesančnému rozumu, ktorý človeku nedal a ani nemohol dať úplné odpovede pri hľadaní úplnej pravdy, sa aj v európskej barokovej literatúre odrazila vo väčšom príklone autorov k náboženským témam tak v lyrickej (Luis de Góngora, sv. Ján z Kríža, sv. Terézia Ježišova v Španielsku, tzv. metafyzickí básnici v Anglicku), ako aj v epickej poézii (Toquatto Tasso v Taliansku). Výnimočné miesto má v tomto kontexte osobnosť anglického barokového básnika Johna Milтона (1608 – 1674). Nijaký iný autor európskej literatúry – azda

s výnimkou Danteho – nerozvinul kresťanské a najmä biblické inšpirácie v literárnej tvorbe v takom rozsahu a s takým nasadením ako práve on. Svedčia o tom tri diela, na ktoré sa zameriava táto štúdia: epos *Stratený raj* (*Paradise Lost*, 1667), miniepos *Vrátený raj* (*Paradise Regained*) a knižná dráma *Samson bojovník* (*Samson Agonistes*, obe 1671). Všetky tri výrazným spôsobom tematicky čerpajú z *Bible*, čo je určujúci faktor pri ich recepcii a zvlášť pri preklade. Prináša so sebou rozličné otázky, ktoré si prekladateľ – v závislosti od kontextu, v akom preklad vzniká – musí klásť.

Ako v istom zmysle kľúčový možno z historického hľadiska chápať rok 1616, keď mal John Milton osem rokov. Vtedy totiž zomiera vo veku 52 rokov William Shakespeare, symbol celej predošlej renesančnej epochy, autor, ktorý vo svojej básnickej i dramatickej tvorbe stál svojimi témami aj ich uchopením pevne na zemi. Milтона, ktorý ešte v mladosti venoval Shakespearovi jeden zo svojich sonetov, čím uznal jeho vplyv na svoju tvorbu, však jeho vnútorné nastavenie i vonkajšie okolnosti súvisiace s búrlivým spoločensko-politickým vývojom v Anglicku hlavne v prvej polovici 17. storočia priviedli k vyššie uvedeným spracovaniam biblických tém. Vplyv na takúto literárnu orientáciu mohlo mať aj jeho vzdelanie, pretože v mladosti absolvoval Kristovo kolégium (*Christ's College*) v Cambridgei a neskôr okrem niekoľkých nábožensky orientovaných pamfletov svoje názory na otázky kresťanskej viery zhrnul v rozsiahlom spise *O kresťanskej náuke* (*De Doctrina Christiana*), ktorý však objavili až dávno po jeho smrti v r. 1823 a vyšiel o dva roky neskôr.

Pri prekladaní diel úzko zviazaných s biblickým textom sa pred prekladateľom vynára niekoľko otázok, ktorých zodpovedanie môže mať zásadný vplyv na výsledný tvar prekladu:

1. Otázka konfesie autora – v akej miere a akým spôsobom sa v texte prejavuje autorovo náboženské vyznanie a jeho osobné názory.
2. Otázka konfesie prekladateľa a jej možného vplyvu na výsledný charakter prekladu.
3. Otázka naviazanodväznosti Miltonových diel na biblický text – o ktoré z jestvujúcich prekladov *Bible* sa pri prekladaní oprieť a čo na to vplýva.

Napriek tomu, že Miltonove literárne diela priamo neodrážajú jeho životné osudy, teda sotva by sme ich mohli označiť za autobiografické, zašifroval do nich množstvo kritických odkazov na svoju dobu vrátane cirkevných pomerov. Sám prešiel pomerne zložitým konfesionálnym vývinom: pri ukončení štúdia v Cambridgei sa zaviazal rešpektovať učenie anglikánskej cirkvi, neskôr sa zblížil s kalvinizmom, potom ho spájali s arminianizmom či arianizmom až napokon došiel

k vlastnej doktríne, ktorú zhmotnil v uvedenom spise *O kresťanskej náuke*. Vo svojich pamfletoch sa kriticky vyjadroval k episkopálnej správe katolíckej cirkvi a niektoré narážky na jej rády zakomponoval aj do *Strateného raja*. Talianska verzia eposu z r. 1732 z pera Paola Rolliho aj s jeho predslovom „Osservazione“ sa o dva roky neskôr dostala na zoznam zakázaných kníh (Index Librorum Prohibitorum) katolíckej cirkvi, kde zostala až do r. 1900 (niektoré zdroje uvádzajú dokonca rok 1948). Napriek vyjadreniu amerického vedca Edwarda F. Kenricka, že „definitívnu odpoveď na to, prečo taliansky preklad zakázali, už sa nedozvieme“ (Kenrick, 1956, s. 487), sa dnes môžeme aspoň domnievať, aké mohli byť dôvody zákazu. Pravdepodobne k tomu prispel aj Miltonov puritanizmus a neskôr aj náboženský eklekticizmus, na obľube u katolíckej cirkvi mu iste nepridalo jeho päť antiprelátskych spisov, ku ktorým možno priradiť aj spis *O rozvoде*, v ktorom navrhoval – zrejme aj na základe vlastnej životnej skúsenosti – rozšíriť jestvujúce dôvody rozvođu, a napokon jednou z príčin mohol byť aj text *Strateného raja* s nepriamou kritikou katolíckych rádov.

Je známe, že žánrovým predobrazom *Strateného raja* bola pre Milтона Vergíliova *Aeneida*, tematicky však výsostne nadväzuje na Bibliu. Pri porovnaní *Strateného raja* a biblického prototextu na tematickej rovine je evidentné, že sú rozsahovo nesúmerateľné. Ak si vezmeme základný príbeh od stvorenia sveta až po vyhnanie prvých ľudí z raja, v Biblii ide o tri kapitoly knihy Genesis a dokopy 80 veršov (31 + 25 + 24). Milton z toho svojou básnickou imagináciou vytvoril obrovský epos v dvanástich knihách s 10 565 veršami (vychádzajúc z druhého, prepracovaného a kánonizovaného vydania z r. 1674). Napriek básnickej licenci, ktorej výsledkom sú napríklad prvé dve knihy eposu bez priameho pendantu v Biblii s dejom umiestneným do Pandemonia, hlavného mesta Pekla (názov je Miltonovým výtvorom), v ňom nájdeme miesta, kde pomerne silno „presvitajú“ jeho osobné názory.

Na rozdiel od *Strateného raja* *Vrátený raj* čerpá z novozákonnej tematiky, konkrétne z Matúšovho i Lukášovho evanjelia, ktoré vo štvrtej knihe prinášajú Satano vo zvädzanie Krista na púšti. Aj tento príbeh Milton rozvinul svojou básnickou imagináciou, tentoraz do štyroch kníh minieposu. V dráme *Samson bojovník* zase Milton žánrový model antickej drámy naplňa tematickým priestorom prevzatým z Biblie, tentoraz zo 13. až 16. kapitoly Knihy sudcov. Rovnako tu sa síce pridrižiava hlavnej dejovej línie, do nej však vkladá ďalšie motívy a postavy, ktoré sa v biblickom prototexte nenachádzajú. Tak sa v *Samsonovi bojovníkovi* čitateľ stretáva s príchodom Dánovcov do väzenia za Samsonom, s návštevou Delily, ktorá je tu povýšená na Samsonovu manželku, s postavou obra Harafu, s pokusom otca Manóacha vykúpiť Samsona dohodou s filištínskymi vládcami alebo so záverečnou scénou, v ktorej autor ušetrí pospolitý ľud tragického údelu filištínskej

smotánky i samého protagonistu. Milton využil aj možnosť zasiahnuť so sujetu, keď biblický príbeh nekopíruje chronologicky, ale drámu začína in medias res – Samsonovým monológom vo väzení. Z hľadiska vzťahu *Strateného raja*, *Vráteného raja* a *Samsona bojovníka* k Biblii nie je prekladateľským problémom ich tematická nadväznosť na Bibliu, pretože od svojho prototextu sa s výnimkou uvedených príkladov uplatnenia básnickej licencie výraznejšie neodchyľujú.

Otázku možného vplyvu konfesie či už autora alebo prekladateľa na výsledný charakter prekladu ilustruje príklad z tretej knihy eposu, keď Satan po porade v Pandemoniu prichádza na Zem a najskôr ide nehostinným krajom pripomínajúcim predpekú, ktorý Milton – podobne ako Dante v *Božskej komédii* – zaľudňuje rozličnými hriešnikmi. Medzi nimi je aj

... plno zárodkov,
hlupákov, pustovníkov, mníchov s ich
cárachmi v bielom, čiernom, šedivom.

(III, 473 – 475)

Milton umiestnením mníchov katolíckych rádoz karmelitánov (v bielom), dominikánov (čiernom) a františkánov (šedivom) do limba medzi hlupákov zrejme vyjadril svoje pohrdanie týmito rádmi. Zaujímavým spôsobom sa s tým vyrovnal poľský prekladateľ Władysław Bartkiewicz, ktorého preklad *Strateného raja* vyšiel v r. 1902, keď tieto rády nahrádza gymnosofistmi (asketickými indickými filozofmi), augurmi (starorímskymi kňazmi) a bonzmi (buddhistickými kňazmi):

gimmosofiści, augurzy, bonzowie.

O čosi ďalej nájdeme odkaz na presvedčenie, že odev niektorého z rádoz človeku na smrteľnej posteli zabezpečí spásu:

... v hodine smrti ďalší dúfajú,
že do raja ich Dominikov plášť
či Františkova kukla dostane...

(III, 478 – 480)

Bartkiewicz opäť význam značne posúva, pretože v jeho preklade odkazy na odev katolíckych rádoz chýbajú:

*W godzinie śmierci, pochlebiali sobie,
Że wkrótce w rzedzie bogów siedzieć będą...*

v doslovnom preklade: tí, ktorí v hodine smrti dúfajú v apoteózu (zbožštenie), / že zakrátko budú sedieť v rade bohov.

Napokon o pár veršov ďalej Milton naráža popri odevoch rozličných katolíckych mníšskych rádov aj na rozličné úľavy uplatňované v katolíckej cirkvi, ktoré protestantskí reformátori neuznávali:

*Tu vidieť franforce
kapucní, kukiel, plášťov chvieť sa s ich
vlastníkmi, relikvií, ružencov,
odpustkov, pardonov, búl, dišpenzov,
tých hračiek vetrov...*

(III, 489 – 493)

Aj tu Bartkiewicz „zahmlieva“ substitúciou uvedených odevov a úľav za všeobecné prstene, idoly, talizmany, amulety a bôžikov:

*... z nimi
Lecą niesione wiatrem, roztrącone
Zaczarowane pierścienie, bożyszczca,
Tłum talizmanów różnych, amuletów,
Batuwanów i ich wielbicieli roje...*

v doslovnom preklade: s nimi / letia, nesené vetrom, roztratené / začarované prstene, idoly, / húf rozličných talizmanov, amuletov, / bôžikov a roj ich obdivovateľov.

Z uvedených príkladov je zrejme, že niekedy konfesia prekladateľa môže výrazne zasiahnuť do výsledného charakteru prekladu. Ten druh prekladu by sme mohli na základe teórie Antona Popoviča nazvať polemickým prekladom, v ktorom prekladateľ „úmyselne preexponuje tie časti originálu, s ktorými nesúhlasí“ (Popovič, 1983, s. 229). Napriek jestvovaniu takýchto prekladov sa však nazdávame, že osobná konfesia prekladateľa by nemala výsledný tvar prekladu ovplyvniť do tej miery, že sa bude vzdáľovať originálu.

Pokiaľ ide o otázku nadväznosti Miltonových diel na biblický text, treba pripomenúť, že pre Milтона bola pri písaní jeho diel inšpirovaných *Bibliou* určujúca tzv. *Biblia kráľa Jakuba* (*King James Version*) z r. 1611. Kráľ Jakub I., nástupca Alžbety I. na anglickom tróne, vydal v r. 1604 pokyn na nový anglický preklad *Biblie*, na ktorom pracovalo 54 prekladateľov a vznikol sedem rokov. Milton mal teda k dispozícii v tom čase moderný preklad, ktorý zužitkoval vo všetkých troch dielach. Ich vzťah k biblickému prototextu možno vidieť v niekoľkých rovinách:

- a) priame citáty,
- b) drobné úpravy biblického prototextu,

- c) parafrázy,
- d) alúzie,
- e) časti bez priameho ekvivalentu v Biblii ako výsledok básnickej imaginácie.

Z tohto hľadiska je situácia prekladateľa na začiatku 21. storočia značne odlišná. Keďže intertextuálny vzťah, ako vidieť, je tu natoľko silný, že pri preklade je nevyhnutné sa opierať o biblický text, vzhľadom na potenciálneho slovenského čitateľa je namieste otázka, ktorý z jestvujúcich slovenských prekladov využiť. K dispozícii má prekladateľ päť: ekumenický preklad, katolícky preklad, evanjelický preklad, Roháčkov preklad a Botekov preklad. Keďže u Miliona sme na pôde prísne metricky organizovaného textu, pri rozhodovaní budú hrať dôležitú úlohu okrem konfesiónálnych aj poetologické faktory, zvlášť prozodické a jazykovo-štylistické. Veľkou výhodou pre prekladateľa je jestvovanie ekumenického prekladu *Bible*, ktorý je navyše relatívne nový a stal sa dobrou pomôckou pri väčšine odkazov na biblický text, hoci vzhľadom na uvedené poetologické špecifiká Miltonovho originálu si vyžadoval nevyhnutné zásahy. Ako ukazujú dva príklady odkazu na Knihu Genezis a stvorenie sveta zo siedmej knihy *Strateného raja*, vo vzťahu k biblickému textu boli v prevažnej miere väčšie ako Miltonova úprava textu *Bible kráľa Jakuba* (KJV):

1.

*God saw the Light was good;
And light from darkness by the Hemisphere
Divided: Light the Day, and Darkness Night
He nam'd. Thus was the first Day Ev'n and Morn...
(VII, 249 – 252)*

*And God saw the light, that it was good: and God divided the light from the darkness.
And God called the light Day, and the darkness he called Night. And the evening and the morning were the first day (Gn 1,4-5, KJV).*

*Boh videl, že je svetlo dobré, tak
ho od tmy pologuľou rozdelil.
Svetlu dal meno deň, tme zasa noc.
A tak bol večer, ráno, prvý deň.*

Boh videl, že svetlo je dobré, a oddelil svetlo od tmy. Boh nazval svetlo dňom a tmou nazval nocou. Bol večer, bolo ráno, prvý deň (ekumenický preklad).

2.

*Again, God said, let there be Firmament
Amid the Waters, and let it divide
The Waters from the Waters: and God made
The firmament...*

(VII, 261 – 4)

And God said, Let there be a firmament in the midst of the waters, and let it divide the waters from the waters. And God made the firmament (Gn 1,6-7, KJV).

*I povedal zas Boh: Bud' obloha
uprostred vôd a od seba ich deľ.
Tak stvoril oblohu...*

Nech je obloha uprostred vôd a nech oddeľuje vody od vôd, a stalo sa tak. Boh urobil oblohu (ekumenický preklad).

Je zrejmé, že Miltonova verzia opisu stvorenia sa od biblického textu v *Biblii kráľa Jakuba* líši len minimálne. Dôvod je jednoduchý: pre angličtinu ako jazyk s voľným slovným prízvukom a dostatkom jednoslabičných slov je jamb, ktorý Milton použil v *Stratenom raji*, natoľko prirodzenou metrickou realizáciou verša, že doň často skĺzava aj bežný prozaický text. Navyše zvolený rozmer – päťstopový (desťslabičný) jamb – je vzhľadom na dostatok jednoslabičných slov v angličtine komfortným priestorom, do ktorého sa vojde viac významových jadier ako v slovenčine. Milton si teda mohol dovoliť prevziať biblický text a drobnými zmenami ho prispôsobiť zvolenému metrickému pôdorysu. V slovenskom preklade bolo v záujme zachovania veršového rozmeru nevyhnutné voliť kratšie varianty, ako sa nachádzajú v ekumenickom preklade (nech je – bud', oddeľuje – deľ, urobil – stvoril).

Podobnú afiliáciu k ekumenickému prekladu *Bible* s potrebnými korekciami vykazujú aj ďalšie miesta *Strateného raja* (SR) i *Vráteného raja* (VR):

SR I/403: *na Vrchu záhuby* (2 Kr 23,13),

SR: I/487 – 488: *Jehova, čo v tme prešiel Egyptom / a razom zmárnil proorodencov* (Ex 12,12),

SR II/11: *Mocnosti, panstvá, božstvá nebeské* (Kol 1,16),

SR III/139 – 140: *Syn Boží, čo bol celou podstatou / obrazom Otca* (Hebr 1,3),

SR III/193 – 193: *doprajem sluchu, otvorím svoj zrak* (Ž 34,16),

SR X/193 – 196: *Rozmnožím tvoje strasti počatím, / v bolestiach budeš deti rodievať a vôľou podrobíš sa mužovej, / lebo on bude vládnuť nad tebou* (Gn 3,16),

VR: I/30 – 32: *z otvoreného neba zostúpil / Duch ako holubica, Otcov hlas / s ním: Toto je môj milovaný Syn* (Mt 3,16-17),

VR: I/284 – 286: *vyhlásil, že ja / som jeho drahý Syn, v kom jedinom / má zaľúbenie* (Mt 3,17, Mk 1,11, Lk 3,22),

VR: I/239 – 241: *zvesť, že ťa počnem, predpovedal mi / že, veľký, sadneš na Dávidov trón / a tvojej vlády / konca nebude* (Lk 1,32-33),

VR: I/ 367: *do neba nebies nebránil mi vojsť* (1 Kr 8,27),

VR: II/311 – 312: *keby z nebies Boh / im nebol zoslal mannu* (Ex 16,31-35).

U Milтона sa však vyskytli aj miesta, kde bolo výhodné z rozličných dôvodov prikloniť sa k inej ako ekumenickej verzii prekladu. V druhej knihe *Strateného raja* na sneme vo svojej reči Belzebub radí vzdať sa boja s Kráľom nebies s odkazom na Zjavenie Jána (19,15):

*... nič z kráľovstva
tou vzburou nestratí, ba o peklo
ho zväčší, vládnuť žezlom železným,
tak ako zlatým vládne na nebi.*

(II, 325 – 328)

V tomto prípade sa vhodnejší ako ekumenický preklad („Bude nad nimi vládnuť železnou berlou“) ukázal katolícky („a on bude nad nimi panovať žezlom železným“) s miernou úpravou slovesa („vládnuť“ namiesto „panovať“), a to najmä z rytmických, ale aj eufonických dôvodov – využitie aliterácie „žezlom železným“. Napokon aj nahliadnutie do originálu ukazuje, že Milton sa takisto odklonil od verzie v *Biblii kráľa Jakuba* („and he shall rule them with a rod of iron“):

*... and of His Kingdom lose no part
By our revolt, but over Hell extend
His empire, and with iron scepter rule
Us here, as with His golden those in Heav'n.*

V tretej knihe *Strateného raja* v dialógu Otca a Syna nájdeme intertextuálny odkaz na List Rimanom (14,11):

*...pred tebou kľakne každé koleno
na zemi, v nebi, v pekle pod zemou...*

(III, 321 – 322)

Z možností, ktoré ponúkali slovenské preklady Biblie – „predo mnou sa zohne každé koleno“ (ekumenický preklad, katolícky preklad), „mne sa skloní každé koleno“ (Roháček), „každé koleno bude kľakať predo mnou“ (evanjelický preklad) a „predo mnou pokľakne každé koleno“ sa z hľadiska poetiky najvhodnejšia

ukázala kombinácia posledných dvoch, ktorá naplňa metrický pôdorys, prirodzenú vetnú stavbu a navyše prináša efektnú aliteráciu.

Zvláštna situácia vzhľadom na biblický prototext nastala v šiestej knihe *Strateného raja*, keď pri boji v nebi sa Boží Syn hotuje na boj s odpadlíkmi aj týmito slovami:

*... len stojte, sledujte ten Boží hnev,
čo na tých bezbožníkov vylejem,
nie vami opovrhli, ale mnou,
mne závidia, mne mecú všetku zlosť,
pretože Otec, čo má na nebi
najvyššiu slávu, kráľovstvo a moc,
ma podľa svojej vôle poctil tým,
že mi ich osud zveril na starosť...*

(VI, 810 – 817)

Zjavný odkaz na Modlitbu Pánovu zo 6. kapitoly Matúšovho evanjelia a rozdiely v jej znení v ekumenickom, katolíckom a Botekovom preklade na jednej a evanjelickom a Roháčkovom na druhej strane dávajú v toto prípade prekladateľovi vlastne jediná možnosť – prikloniť sa k evanjelickej alebo Roháčkovej verzii, keďže ostatné túto časť modlitby neobsahujú, opäť s drobnou zmenou v slovoslede v záujme zachovania metrického pôdorysu. V origináli zmena slovosledu nebola potrebná – Milton si mohol dovoliť prevziať znenie z *Biblie kráľa Jakuba* (často sa opakuje aj v ďalších anglických prekladoch), v ktorom len vynechal určité členy a pridal knižný výraz „appertains“ („patrí“) nakoniec:

*... Because the Father, to whom in Heav'n supreme
Kingdom, and power, and glory appertains...*

Záver

Tri diela Johna Milтона inšpirované biblickou tematikou – *Stratený raj*, *Vrátený raj* a *Samson bojovník*, ktoré doposiaľ v slovenskom preklade chýbali, práve svojou afiliáciou k *Svätému písmu* stavajú každého prekladateľa pred problémy, ktoré nemôže ignorovať. Táto štúdia sa usilovala upozorniť na viaceré z nich, ktoré sa vynorili pri príprave slovenského prekladu týchto diel. Niektoré mali výlučne textový charakter – týkali sa nielen vzájomného vzťahu pôvodného a prekladového textu, ale aj intertextuálnej nadväznosti na biblický prototext. Naopak, kontextovými by sme mohli nazvať otázky, ktoré zohľadňujú kontext vzniku originálu i prekladu vrátane konfesiónálnych východísk súvisiacich so svetonázorom autora i prekladateľa a napokon aj kontextu cieľovej kultúry. Keďže ide napospol o citlivé otázky, ktoré – ako ukázali konkrétne príklady – môžu výrazným spôsobom ovplyvniť celkové vyznenie prekladu, je im potrebné v procese jeho vzniku venovať náležitú pozornosť.

LITERATÚRA

Biblia. *Šesť slovenských prekladov*. Dostupné na internete: <http://www.biblia.sk> [cit. 20. 9. 2024].

KENRICK, Edward F. 1956. „*Paradise Lost*“ and the Index of Prohibited Book. In: *Studies in Philology*. roč. 53, č. 3, s. 485 – 500.

MILTON, John. 1999. *The Annotated Milton*. Burton Raffael, ed. New York : Bantam Dell.

MILTON, John. 2020. *Stratený raj*. Preložil Marián Andričík. Levoča : Modrý Peter.

MILTON, John. 2022. *Vrátený raj. Samson bojovník*. Preložil Marián Andričík. Levoča : Modrý Peter.

POPOVIČ, Anton, ed. 1983. Bratislava : Tatran.

prof. PhDr. Marián Andričík, PhD.

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie

Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Moyzesova 9

040 01 Košice

marian.andricik@upjs.sk